
WORDPLAYS, PUNS AND PUNS UPON NAMES: as a Literary and Rhetorical Device in the Book of Samuel / משחקי מלים, צימודים ודרשות שם כתכסיס ריטורי-ספרותי בספר שמואל

Author(s): משה גרסיאל and Moshe Garsiel

Source: *Beit Mikra: Journal for the Study of the Bible and Its World* / בית מקרא: כתב-עת לחקר המקרא ועולמו, תשרי-כסלו התשנ"ט, כרך מד (קנו) חוברת א, (תשרי-כסלו התשנ"ט), pp. 1-14

Published by: Bialik Institute, Jerusalem / מוסד ביאליק, ירושלים

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23508804>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Beit Mikra: Journal for the Study of the Bible and Its World* / בית מקרא: כתב-עת לחקר המקרא ועולמו

משחקי מלים, צימודים ודרשות שם כתכסיס ריטורי-ספרותי בספר שמואל

מאת

משה גרסיאל

השימוש המרובה שנעשה בספרות המקרא בכללותה במשחקי מלים, בלשון נופל על לשון ובמדרשי שמות, זכה למחקרים מקיפים¹ ולסיכומים אנציקלופדיים². תופעה זו נבחנה לאחרונה גם במסגרת של חטיבת ספרים במקרא³, או בספר מקראי בודד⁴, ואפילו במסגרת מצומצמת יותר של יחידה ספרותית מוגבלת⁵. במאמר זה מתכוונים אנו לבחון תופעה זו, בכמה מגילוייה, בספר שמואל.

1. ראה, למשל: I.M. Casanowicz, *Paronomasia in the Old Testament* (Boston: J.S. Cushing, 1894); ד' ילין, "לתורת המליצה בתנ"ך", בתוך: כתבים נבחרים, ב (ירושלים, קרית ספר, תרצ"ט); R.T. Cherry, *Paronomasia and Proper Names in the Old Testament: Rhetorical function and Literary Effect* (Diss., 1988; Ann Arbor, 1990); M. Garsiel, *Biblical Names: A Literary Study of Midrashic Derivations and Puns* (Ramat Gan: Bar-ilan University Press, 1991).
2. J.M. Sasson, "Word Play in the Old Testament", *IDBSup* (Nashville: Abington Press, 1976), pp. 968-70; L. Alonso Shokel, *A Manual of Hebrew Poetics*, SubBid 11 (Pontificio Istituto Biblico: Rome 1988), pp. 29-33; E.L. Greenstein, "Wordplay, Hebrew", in D.N. Freedman (ed.), *The Anchor Bible Dictionary* (Garden City, NY: Doubleday, 1992), VI, pp. 968-71.
3. ראה: A. Strus, *Nomen-Omen: La stylistique sonore des noms propres dans le Pentateuque*, AnBib 80, (Rome, Biblical Institute Press, 1978).
4. ראה: מ' גרסיאל, "דרשת שמות של אישים ומקומות בספר שמואל", בתוך: מ' בר-אשר ואחרים (עורכים), עיוני מקרא ופרשנות, ג, ספר זיכרון למשה גושן-גוטשטיין (רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, תשנ"ג), עמ' 119-105; S.B. Noegel, *Janus Parallelism in the Book of Job*, JSOTSS 223 (Sheffield: Sheffield Academic Press, 1966).
5. ראה, למשל: S. Gevirtz, "Of Patriarchs and Puns: Joseph at the Fountain, Jacob at the Ford", *HUCA*, 46 (1975), pp. 33-54; מ' גרסיאל, "מדרשי שמות במחזור הסיפורים על אליהו", בתוך: ב"צ לוריא (עורך), ספר חמ"י גבריהו (ירושלים, החברה לחקר המקרא, תשמ"ט), עמ' 159-155; M. Garsiel, "Puns upon Names as a Literary Device in 1 Kings 1-2", *Biblica* 72 (1991), pp. 379-86; Idem,

שרשרת של מדרשי שמות נקשרת אל הדמויות המרכזיות בספר שמואל ותורמת לאיפיון הדמויות ולהערכת מעשיהן. לעתים, נושאת הפרשנות הנגזרת מן השמות אופי אירוני. כך למשל, בסיפור הולדת שמואל, הפותח את ספר שמואל, עולה פרשנות כזו משמות האנטאגוניסטים שבסיפור: עֲלִי ובניו חֲפְנִי ופנחס — מצד אחד, ואשת אלקנה, פנינה — מהצד השני. בשמו של עלי גלומה האפשרות לגזור כלשון "עֲלָה". ואילו לשמות, חפני, פנחס ופנינה, יש מכנה צלילי משותף: עיצורי פ"נ, היוצרים את תיבת "פנים". האירוניה שבדבר היא שה"עליה" לבית ה', ראיית "פני" ה', שפיכת שיח או תפילה "לפני" ה', מיוחסים ברוב הכתובים דווקא לפרוטאגוניסטים שבסיפור - להורי שמואל ולשמואל. המספר מבליט צד אירוני זה בכמה כתובים:

"וְעָלָה האִישׁ הַהוּא מֵעִירוֹ מִיָּמִים יָמִימָה... (שמ"א א', ג); "וכן יַעֲשֶׂה שְׁנָה בִּשְׁנָה מִדֵּי עָלָתָהּ בְּבֵית ה'..." (שם, ו והשווה גם א', כא, כב, כד; ועוד); "והיה כי הִרְבֵּתָהּ לְהִתְפַּלֵּל לְפָנָי ה'..." (שם, יב); "ואשפך את נפשי לְפָנָי ה'" (שם טו). חנה אף נוזפת בעדינות בְּעָלֶי, על שהוכיח אותה בפזיזותו, ואומרת לו: "אל תתן את אמתך לְפָנָי בַּת בְּלִיעֵל" (שם טז). אחרי תפילתה של חנה ואחרי הבטחת עלי בדבר היענות מבוקשה מוסר המספר: "ותלך האשה לדרכה ופָּנִיָּהּ לֹא הָיוּ לָהּ עוֹד, וישכימו בבקר וישתחוּ לִפְנֵי ה'" (יח-יט). בדומה לכך חוזר רכיב "פני" לתאר באופן חיובי את שמואל ואת מעשיו: "וַיִּנְרָאָה אֶת פָּנָי ה' וַיֵּשֶׁב שֵׁם עַד עוֹלָם" (כב); "והנער היה משרת את ה' את פָּנָי עַלֵי הַכֹּהֵן" (ב', יא). ובאמירה אכספוזיציונית מסכמת מעמיד המספר ניגוד אירוני בין שמואל ובין בני עלי: "ותהי חטאת הנערים גדולה מאוד את פָּנָי ה', כי נִיאֲצוּ הָאֲנָשִׁים אֶת מִנְחַת ה'; וּשְׁמוּאֵל מִשְׁרַת אֶת פָּנָי ה', נָעַר חֲגוֹר אֶפֻּד בֶּדֶן" (יז-יח). תיבת "לְפָנָי" חוזרת גם בתיאור עונשו של עלי כפי איש האלהים (ראה פס' כח, ל). לעומת זאת, על הכהן הנאמן, האמור לבוא במקום בית עלי, נאמר: "וְהִתְהַלֵּךְ לְפָנָי מְשִׁיחִי כָל הַיָּמִים" (לה). הלשונות "עלה" ו"פנים", המצטלצלים בשמותיהם של האנטאגוניסטים, ושימושם המרובה בסיפור מבליטים את כשלונם של עלי ובניו לטפל כראוי בעליה לרגל של הציבור ובראיית פני ה'. לעומת זאת, העלייה לרגל של הורי שמואל, וכן שירותו של שמואל לפני ה', מובלטים באורח חיובי ואוהד.

במשחק מלים צלילי מגדיר המספר את אופיים של בני עלי ואת מעשיהם: "ובני עלי פָּנָי בְּלִיעֵל לֹא יָדְעוּ אֶת ה'" (יב). הקורילאציה בין המשמעות הגלומה בשמו או בכינויו של האדם, ובין אופיו או מעשיו, באה כאן לידי ביטוי בולט. המספר מנצל לשון זו גם באופן ניגודי, כאשר חנה נוזפת בְּעָלֶי באומרה: "אל תתן את אמתך לפני בַּת בְּלִיעֵל..." (א', טז). בכך מותח המחבר ביקורת על כושר הערכתו ושיפוטו של "Homiletic Name-Derivations as a Literary Device in the Gideon Narrative: Judges VI-VIII", *VT* XLIII (1993), pp. 302-17.

עָלִי הֶזְקֵן עַל שְׁטֵעָה וְהַגְדִּיר אֶת חֲנָה כ"ב בְּלִיעֵל", בְּעוֹד שֶׁלֹּא הוֹכִיחַ כְּרֹאֵי אֶת בְּנֵי, שֶׁבֹּאֲמַת נִהְגוּ כ"ב בְּנֵי בְּלִיעֵל".

*

אך לא רק האופי והמעשים גלומים בשמותיהם של האנטאגוניסטים שבסיפור. לפעמים גם העונש והגורל גלומים בשמות הללו. כך למשל, בסיום נבואת התוכחה והעונש של איש האלהים, שהופנתה אל עָלִי, הוא מתאר את מר גורלם של הנותרים מבית עָלִי וכיצד יבואו אל הכוהן המחליף "להשתחוות לו לאגורת כסף וככר לחם ואמר: סִפְחָנִי נָא אֶל אַחַת הַכֹּהֲנוֹת לֵאכֹל פֶּת לֶחֶם" (ב', לו). תיבת "ספחני" כוללת את כל האותיות שבשמות חפני ופנחס, גם יחד. וכך נוצרת קורילאציה בין השמות ובין גורלם המר.

בשמותיהם של שמואל ושאול גלומה אפשרות לדורשם כלשון "שאל". מחבר ספר שמואל מצל פוטנציאל דרשני זה כדי לבנות ניגוד השוואתי משולש בין הדמויות הראשיות שבספר: (1) בין שמואל לעומת שאול; (2) בין שאול לעומת יהונתן (3) בין שאול לעומת דוד.

תשע פעמים נשמעת לשון שא"ל (בגיווני הוראות) בסיפור הולדת שמואל (א', יז, כ, כז, כח; ב', כ). כמה חוקרים ביקשו לראות במדרש שם זה ובחלקים מהסיפור, מסורת בלתי אותנטית, שהועתקה לכאן מהסיפורים על ראשיתו של שאול⁶. הטענות העיקריות של בעלי דעה זו הן: (א) לשון שא"ל, הנדרשת בצמוד לשמו של שמואל, אינה מתאימה למקור גזרון שם זה; אדרבה, היא מתאימה יותר לשמו של שאול. (ב) באחד ממדרשי השם נאמר: "כל הימים אשר היה הוא שְׂאוּל לֵה" (א', כח). כאן, באופן בולט, מתאימה דרשת השם לשמו של שאול ולא לשמו של שמואל. נגד השערה זו ונימוקיה יצאו חוקרים אחרים, הסבורים כי דרשת השם שבסיפור היא אותנטית, ואין למצוא כאן כל העתקה מהמסורת על ראשיתו של שאול⁷.

נראית הדעה, שיש להפריד בין הדיון בגזרונם של השם שמואל והאיטימולוגיה הקדומה שלו ובין הדרך הגמישה, היצירתית והמדרשית, שבה בחר מחבר ספר שמואל לפרש, על-פי דרכו, שם זה, בהתאם למטרות הספרותיות והאידיאיות שהציב לספרו. הפירושים, המשלבים את לשון שא"ל בסיפורנו, נחלקים לשלושה שלבים ולשלוש הוראות שונות: (א) שלב הבקשה - חנה שוטחת את בקשתה לה' והיא נענית על-ידי עָלִי: "וַאֲלֵהִי יִשְׂרָאֵל יִתֵּן אֶת שְׁלֹתָהּ אֲשֶׁר שְׁאַלְתָּ מֵעִמּוֹ" (פס' יז). לשון שא"ל

6. ראה למשל: A Lods, *Israel: From its Beginnings to the Middle of the Eighth Century* (London: Kegan Paul ed. al., 1932), pp. 354-55; P.K. McCarter, Jr., *I Samuel*, AB (New York: Doubleday 1980), pp. 62-66.

7. ראה למשל: J.T. Willis, "Cultic Elements in the story of Samuel's Birth and Dedication", *ST* 26 (1972), pp. 33-61; Y. Zakovitch, "A Study of Precise and Partial Derivations in Biblical Etymology", *JSOT* 15 (1980), pp. 41-42.

באה כאן בהוראה של הפניית בקשה אל ה'. (ב) השלב של גדילת התינוק — בפרק זמן זה, הילד הנשמר בחיקה של חנה, הוא בחזקת שְׂאוּל מאת ה', שכן היא נדרה להקדישו לה' והתחייבה להחזירו לה'. וכך היא הוראת לשון שֶׂאֵל בכתוב: "ותקרא את שמו שמואל כי מה' שְׂאֵלָתִי" (כ) — כאדם השואל חפץ מחברו והוא חייב בהחזרת החפץ השואל (השווה שמות כ"ב, יג; מל"ב ו', ה). (3) שלב הקדשתו של שמואל לה' — בשלב האחרון חנה היא המשאילה את שמואל הקטן לה', באומרה: "וגם אנכי הִשְׁאֵלְתִּיהוּ לה' כל הימים אשר היה הוא שְׂאוּל לה'" (שמ"א א', כח). כאן משמעות שֶׂאֵל, בהופעתו הראשונה בכתוב זה, היא מסירת הנער והקדשתו לה' לצמיתות.

מדרש שם מרומז נוסף מצוי בשמו של שמואל, הגוזר אותו כלשון שמ"ע, היינו השומע את דבר האל. מדרש שם זה מצוי בשיאה של ההתגלות הראשונה של ה' לנער שמואל. עֲלֵי מִדְרִיךְ את שמואל לענות לקריאת ה' השלישית במלים: "דבר ה' כי שֹׁמֵעַ עֲבָדְךָ" (ג', ט) ושמואל מגיב בהיסוס ובהשמטת שם ה': "דבר, כי שֹׁמֵעַ עֲבָדְךָ" (י). מדרש שם זה מבסס את מעמדו של שמואל כנביא השומע את דבר האל. ומצד שני, גילגולה של לשון "שמ"ע", המשמשת מלה מנחה בתיאור חטאם של בני עלי, מבלִיטָה את הניגוד בין שמואל ובין בני עֲלֵי. עֲלֵי "שֹׁמֵעַ" על מעשה בניו (ב', כב-כד), אך הוכיחם בלשון רכה. אין תימה, אפוא, שהבנים לא התרשמו מתוכחתו: "ולא יִשְׁמָעוּ לְקוֹל אֲבִיהֶם..." (כה). לכן פותחת נבואת העונש על בני עלי בלשון "שמ"ע": "ויאמר ה' אל שמואל הנה אנכי עושה דבר בישראל אשר כל שֹׁמֵעַ תְּצַלִּינָה שְׁתֵּי אֲזֻנָיו" (ג', יא). לשון שמ"ע כורכת, אפוא, את העונש בחטא, על-דרך מידה כנגד מידה: בני עלי לא שמעו בקול אביהם על כן יוכה בתדהמה כל מי שישמע על עונשם. לשון "שמ"ע", אכן, חוזרת פעמיים נוספות בתיאור האסון שפקד את בית עלי (ד', יד, יט). המחבר עשה אם כן צעד נוסף בהעמקת הניגוד שבין שמואל ובין עלי ובניו.⁸

בעוד אצל שמואל משמשות לשונות שֶׂאֵל ושמ"ע, הגלומות בשמו, בהוראות חיוביות, הרי בתיאור מלכות שואל לשונות אלה משמשות כמלים מנחות, המיועדות למתוח ביקורת על המלך הראשון בישראל.

לדעתה של יאירה אמית,⁹ סיום דבריה של חנה לעלי: "...כל הימים אשר היה הוא שֶׂאוּל לה'" (א', כח), אכן שייכים לסיפור הולדת שמואל, אולם הם מהווים

8. על מערך ההשוואה הניגודי שבין שמואל ובין עלי ובניו ראה בהרחבה: M. Garsiel, *The First book of Samuel: A Literary Study of Comparative Structures Analogies and Parallels*² (Rubin Mass & Eisenbrauns: Jerusalem and Winona Lake, IA, 1990), pp. 37-43; 59-60.

9. השווה: "אמית, "הוא שֶׂאוּל לה'" — רמיה מהדקת משיטותיה של העריכה הספרותית", בית מקרא, צ"א (תשמ"ב), עמ' 243-238. גישתה של אמית הולמת את הקריאה הספרותית הרצויה בסיפורי שמואל ושואל. אנו מתבססים על גישה זו, אך מצאנו לנכון להציע כמה שינויים בה.

רמיזה מקדימה מצד המחבר להמשך הסיפור. רמיזה זו באה לידי קונקרטיזציה ופיענוח רק בהמשך תהליך הקריאה בספר, כאשר הקורא נתקל בשמו של שאול. האסוציאציה בין השם שאול ובין מדרש שמו של שמואל, מחייבת קריאה חוזרת של סיפור הולדת שמואל, וכך נוצר מבנה השוואתי בין סיפור שמואל לבין סיפורו של שאול, המבליט את הניגוד החריף שבין שני המנהיגים. שמואל נקרא בשם זה על כי הושאל לה' כל ימי חייו, אך בסיפור על שאול מטפל המחבר בשמו של שאול באופן שונה. ארבע פעמים משמשת לשון שא"ל לציין, שהעם היה זה שדרש מאת ה' להמליך עליהם מלך (ח', י; י"ב, יג, יז, יט). באחד מהכתובים הללו בולטת יותר כוונת הדברים: "ועתה הנה המלך אשר בחרתם אשר שָׁאֲלָתֶם והנה נתן ה' עליכם מלך" (י"ב, יג). שמואל מכון כאן את דבריו כנגד שאול, שהוגדר קודם לכן בסיפור כ"בחרור וטוב". במשחק המלים בין שאול ה"בחרור וטוב", ובין הנזיפה בעם על שבחרו ושאלו מלך, השימוש בלשונות "בחרתם... שאלתם", יוצר אירוניה ומובלטת בהן הנזיפה בעם על שהמליכו עליהם מלך. לאותה מטרה משמשת לשון שא"ל גם בשני כתובים אחרים, המלמדים שבקשת העם נחשבת לרעה גדולה ולחטא. שמואל קובע זאת במפורש: "כי רעתכם רבה אשר עשיתם בעיני ה' לְשֹׂאֹל לַכֶּם מֶלֶךְ" (י"ב, יז); ואילו העם מצידו נאלץ להודות בטעותו: "כי יִסְפְּנוּ עַל כָּל חַטֹּאתֵינוּ רַעַה לְשֹׂאֹל לָנוּ מֶלֶךְ" (יט).

משחק המלים, הגוזר את שמו של שאול כלשון "שא"ל", מקבל תפנית חדשה ואירונית, כאשר שאול נכשל פעם אחר פעם בשאילה בה'. שאול ויתר בחפזו על שאילה בעצת ה' בטרם יזניק את חילו להתקפה על הצבא הפלשתי שחנה מצפון לו — במכמש (י"ד, כ). באותה מערכה נכשל בשנית באותו עניין, כאשר נחפז לקבל החלטה על המשך הרדיפה אחרי הפלשתים הנסוגים. במקרה זה, היה זה הכוהן שהתנדב להזכיר לו, כי יש צורך לשאול בה' תחילה (לו). משחק המלים על שם זה ניכר היטב באותם כתובים, כאשר שאול נענה להערת הכוהן: "יִשְׁאֲלֵךְ שְׂאֹל בַּאֲלֵהִים: הָאֶרֶץ אַחֲרֵי פִלְשְׁתִּים הִתְתַּנְּגָם בְּיַד יִשְׂרָאֵל?" (לז). אולם ה' לא ענה לשאול, בגלל השבועה ששאול השביע את העם לבלתי טעום מאומה בעת המלחמה והפרת השבועה על ידי יהונתן בנו, שטעם בשוגג מעט דבש. מאוחר יותר הכחיד שאול את נוב עיר הכוהנים והשמיד את יושביה, ובתוכם שמונים וחמישה כוהנים נושאי אפוד בד (כב 18). בכך פגע קשות במוסד הכהונה, שאחד מתפקידיה החשובים היה לעזור לשואלים בה' באמצעות האפוד. הטראגיות באישיותו של שאול וחוסר יכולתו לשאול בה', באים לידי ביטוי גם בתיאור מעשיו של שאול לפני מותו במלחמה נגד הפלשתים. גם כאן משתמש המחבר באופן ברור בשמו של המלך: "יִשְׁאֲלֵךְ שְׂאֹל בַּאֲלֵהִים: הָאֶרֶץ אַחֲרֵי פִלְשְׁתִּים הִתְתַּנְּגָם בְּיַד יִשְׂרָאֵל?" (כ"ח, ו). וכששאול פועל להעלות את שמואל בעזרתה של בעלת

האוב, נזוף שמואל בשאול, תוך שימוש סמוי במשחק המלים, "שאול-שא"ל": "ולמה תִּשְׁאַלְנִי זה' סר מעליך..." (כ"ח, טז).

לעומת התנהגותו של שאול, בנושא השאילה באלהים, מדגיש המחבר, כי יהונתן שאל מאת ה' אות להצלחת מבצעו נגד הפלשתים וזכה למענה אלהי (י"ד, ח-יב). באפיזודה זו משתמש המחבר פעמיים בשמו של יהונתן כלשון "נתן", ומפרשו כלשון ה' נָתַן את הפלשתים בידי או ביד ישראל (י, יב). כיוצא בזה מבליט המחבר בסיפורי דוד, כי דוד הירבה לשאול בה' במצבי מלחמה קשים (שמ"א כ"ב, י, יג; כ"ג, ב, ד; ל', ח; שמ"ב ב', א; ה', יט, כ"ג). נושא השאילה בה' עומד, אפוא, כיסוד הניגוד הכפול בין שאול, מצד אחד, ובין יהונתן ודוד, מצד שני. בעוד שאול, בניגוד אירוני לשמו, נכשל פעם אחר פעם בעניין זה, הרי יהונתן ודוד פועלים בדרך הפוכה ומצליחים במשימותיהם.

*

הניגוד השני בין שמואל ושאול מבוסס על לשון שמ"ע. בעוד שמו של שמואל — בניגוד לבני עלי כפי שהסברנו למעלה — נדרש כשומע את דבר האל (ג', ט-י), הרי גם בסיפורי שאול משמשת לשון שמ"ע כתיבה מנחה¹⁰, המבליטה ביקורת, הן על דרך בחירתו של המלך והן על דרך מנהיגותו של שאול. שלוש פעמים מורה ה' לשמואל ל"שמוע" בקול העם להמליך עליהם מלך, למרות שהדבר היה רע בעיני ה' ובעיני שמואל (ח', ז, ט, כב). נאומו של שמואל, המזהיר את העם על מנהגו של המלך, נתקל בסרבנות ובעקשנות של העם: "וימאנו העם לשמוע בקול שמואל ויאמרו לא כי אם מלך יהיה עלינו" (יט; והשווה גם פס' כא). כיוצא בזה מוכיח שמואל את שאול על אשר לא שמע בקול ה' ולא ביצע את ההוראה להשמיד כליל את עמלק. תיבת "שמ"ע" משמשת בפרשה זו שבע פעמים (טו א, יד, יט, כ, כב, כד) והיא מבליטה את הפרת צו ה' ע"י המלך שאול, שלא ביצע את הוראת שמואל מפי ה' במלואה¹¹. הזכרת הפרת הציווי של דבר ה' בפרשת עמלק, חוזרת גם בסיפור מסעו של שאול אל בעלת האוב בעין דור ערב נפילתו בקרב (כ"ח, יח). ושוב חוזרת לשון שמ"ע לשמש תיבה מנחה באותו סיפור, כדי להבליט את חטאו של שאול בדרישה אל בעלת האוב ובהפסקת צומו באכילת ארוחה דשנה בביתה (כ"ח, כא, כג)¹².

התופעה של משחקי מלים, הנקשרים בשמותיהם של האישים המרכזיים בספר שמואל, אינה פוסחת גם על דוד ובנו שלמה, אלא שכאן משתעשע המחבר בשמות

¹⁰ ראה: D.M. Gunn, *The Fate of King Saul: An Interpretation of a Biblical Story*, JSOTS 14 (Sheffield, 1980), 74-5; 147, n. 9.

¹¹ על תיפקודה של לשון שמ"ע כמילה מנחה בפרשת מחיית עמלק ראה: ש' בר-אפרת, שמואל א: עם מבוא ופירוש, מקרא לישראל (ירושלים: מגנס, תשנ"ו), עמ' 197.

¹² לדין בתיפקודה של לשון שמ"ע בסיפור זה ראה: M. Garsiel, "Torn Between Prophet and Necromancer: Saul's Despair (1 Samuel 28, 3-25)", *Beith Mikra* 41 (1996), pp. 173-2.

ומפרשם באמצעות המלה הנרדפת. בטכניקה זו מוותר המחבר על השעשוע שבהצמדת מלים שיש ביניהן דמיון צלילי, אך הוראתן שונה. משחק המלים שיפורש להלן הוא אינטלקטואלי-סימנטי בעיקרו, והוא מכון לקורא המתוחכם, המסוגל לקלוט את משחק המלים הרמוז¹³. כך, למשל, נדרש שמו של דוד כלשון, "דודים" ו"ידידות", היינו, כתואר מקביל ל"אהוב", כמשמעות התואר בשיר-השירים (למשל, א', ב-ד, יג-יד). ואכן, ספר שמואל מרבה להבליט את האהבה שרחשו לדוד הציבור ואישים חשובים. כך נאמר כי שאול "אהב" את דוד (ט"ז, כא), וכך גם יהונתן (י"ח, ג; כ', יז; שמ"ב א', כו), וכך לגבי מיכל (שמ"א י"ח, כ, כח), וכן עבדי שאול (י"ח, כב), וכך גם כל ישראל (שם 16). בכל התיאורים הללו אין המחבר משתמש בגזרון הישיר של דוד כלשון "דודים" או "ידיד", אלא במילה הנרדפת "אהוב", כדי לשחק בה בשמו של דוד. בדומה לכך נקרא שלמה, בהוראת נתן הנביא מפי ה': "ידידה", ושם זה מפרש את הנאמר באותו טקסט: "וזה אֶהְיֶה" (שמ"ב י"ב, כד-כה)¹⁴.

*

מדרשי השם בספר שמואל נקשרים לא רק לדמויות המרכזיות שבספר, אלא גם לדמויות המשניות. כך למשל, בתוכחת נתן הנביא את דוד על חטאו כלפי בת-שבע ואוריה, משחק המחבר באופן גלוי בשמו של נתן, בשלבו שלוש פעמים את הפועל נתן (שמ"ב י"ב, ח, יא). נתן מזכיר לדוד כיצד נתן ה' לדוד את בית שאול, את נשותיו וכן את בית ישראל ויהודה. אך דוד נכשל בחטאים חמורים ולפיכך ייענש במידה כנגד מידה: ה' יתן את נשות דוד לאדם אחר שישכב עימן. מדרש שם זה יוצר אפוא, קשר הדוק בין שמו של הנביא ותכני נבואתו.

כאשר פרץ מרד אבשלום ודוד נמלט מירושלים הבירה, הוא התפלא לראות שהחייל המקצועי שבא מפלשת נשאר נאמן למלך הגולה דוד, ולא למלך החדש — אבשלום. במיוחד נגעה לליבו נאמנותו של אֶתִי הַגָּתִי שעמד בראש גדוד-שכירים, פלשתים שבאו מגת, ואשר נשכרו לצבא דוד אך לאחרונה. דוד פונה בדברים נרגשים למפקדם, אֶתִי הַגָּתִי: "למה תלך גם אֶתָּה אֶתָּנוּ, שׁוֹב וְשָׁכֵם עִם הַמֶּלֶךְ, כִּי נִכְרִי אֶתָּה וגם גולה אֶתָּה למקומך..." (שמ"ב ט"ו, יט). ארבע פעמים מהדהד צלצול שמו של אֶתִי בכינויים הרומזים: "אֶתָּה" ו"אֶתָּנוּ" — במשחק מלים זה, הקושר את אֶתִי עם "אֶתָּה" ו"אֶתָּנוּ", מבליט המחבר את שותפות הגורל של אֶתִי עם דוד ועם נאמניו¹⁵.

13. לדיון מקיף בתופעה זו ראה: Garsiel, *Biblical Names*, pp. 98-126.

14. ראה: י' זקוביץ, "מעמדו של המילה הנרדפת והשם הנרדף ביצירת מדרשי שמות", *שלוה*, ב (1977), עמ' 106-107.

15. לדיון נוסף במשחק מלים זה עיי' R. Polzin, *David and the Deuteronomist: A Literary Study of the Deuteronomistic History, Part Three, 2 Samuel* (Indiana University Press: Bloomington, 1993), pp. 149-152, 157, 193, 226, n. 4.

במערכה המכרעת שערך דוד נגד הדדעזר, שהיה השליט הדומיננטי של הממלכות הארמיות, הצליח דוד להכות את צבא הַדְדֶּעֶזֶר. משמעות השם הַדְדֶּעֶזֶר היא שהאל הדד יהיה לעזר למלך. השם יוצר, אפוא, ציפייה שגם במערכה זו האל יהיה בעזרו של המלך. אולם, במשחק מלים על שם זה יוצר המחבר מהפך אירוני: "ותבוא ארם דמשק לַעֲזֹר לַהֲדָעֶזֶר מֶלֶךְ צוֹכָה; ויך דוד בארם עשרים ושנים אלף איש" (שמ"ב ח', ה). התקווה לעזרה, הרמוזה בשמו של הדדעזר, נכזבה והדדעזר נחל מפלה קשה, למרות נסיונה של ארם דמשק להיחלץ לעזרתו¹⁶.

לעתים, משחק המלים על השמות הוא סמוי וחסר יסוד צלילי והוא מבוסס יותר על תיחכום סימנטי ומדרשי. כך, למשל, נעשה הדבר בפרשה המספרת על מסירותה של האם השכולה, רָצְפָה בַת-אֵיָה, פילגש שאול, שבניה הומתו והוקעו על ידי הגבעונים, כנקמה על ששואל הירבה להרוג בהם. רָצְפָה בַת-אֵיָה שמרה על גְוִיּוֹת בניה המומתים בכל תקופת הקציר "ולא נתנה עוף השמים לנוח עליהם יומם ואת חית השדה לילה" (שמ"ב כ"א, א-יד). המעשה האצילי המיוחד של רצפה בת איה רמוז בשם אביה, אֵיָה. שם זה מופיע במקרא ברשימת העופות הטורפים (ויקרא י"א, יד; דברים י"ד, יג). עוף זה נחשב למהיר וחד-עין. בתלמוד הבבלי תוארה האיה כ"עומדת בבבל ורואה נבלה בארץ ישראל" (חולין ס"ג, ע"ב)¹⁷. לא ייפלא, אפוא, שרצפה בת איה הניסה את עופות השמים שריחפו מעל הגופות המוקעים של בניה. כך נוצרו קשר והתאמה רמוזים בין שם האב ובין המעשה המסופר.

הטכניקה של שימוש במלה נרדפת כדי ליצור מדרש שם, מופעלת לגבי שמו של חושי. חושי היה ממקורבי המלך דוד ובעת מרד אבשלום שלחו דוד לירושלים כדי ליעץ לאבשלום ולהכשיל את עצת אחיתופל. המחבר פירש את שמו של חושי כלשון חו"ש (hurry, rush) ואולם הוא לא השתמש בפועל זה אלא בסינונים שלו, "מה"ר". פועל זה משתלב כאשר חושי מאיץ בכוהנים למהר ולהעביר לדוד מידע חיוני ביותר: "ויאמר חושי אל צדוק ואל אביתר הכוהנים... ועתה שלחו מִהֲרָה והגידו לדוד לאמור: אֵל תֵּלֶן הַלֵּילָה בערכות המדבר..." (שמ"ב י"ז, טו-טז). על צמד המלים השגור, חוש/מהר (השווה למשל שמ"א כ', לח; ישעיה ה', יט).

אך לא רק שמות של דמויות הסיפור משמשים חומר גלם למדרשי שמות ולמשחקי מלים, גם תאריהם של הדמויות או כינויהם, משרתים מטרה זו. תוארו של חושי כ"רַעַ" המלך" משמש קולר לתלות בו לשון נופל על לשון. המחבר בונה משחק מלים כפול: בתארו בשמ"ב ט"ו, לז, את תנועותיהם של חושי מכאן ואבשלום משם:

וַיָּבֹא חוּשִׁי רַעַ"ה דָּוִד הָעִיר

ואבשלום יבוא ירושלם

¹⁶. ראה: Garsiel, *Biblical names*, p. 228.

¹⁷. הצעת הזיהוי של עוף טורף זה ראה: אנצמ"ק, א, עמ' 240-241.

תוארו של חושי מקביל לתואר "רע המלך", המצוי בכתובים אחרים.¹⁸ המחבר שינה מהכתיב של "רע" ל"רעה", כדי שיתאים יותר למשחק המלים "רע"-העיר". נוסף לכך, שיחק הכתוב גם בשמו של אבשלום, בהצמידו אותו לשם העיר ירושלם. כדוגמה נוספת לצימוד הנקשר לתוארו של אדם נצביע על בעלת האוב בעין דור. מקצועה של האשה מוגדר כבעלת אוב, והוא נסמך במקרא בצמד מלים קונונציונאלי לתואר "רעה". כאשר בעלת האוב מתבקשת, על-ידי האורח הזר שאינו מוכר לה (המלך שאול), לפעול בקסמיה ולהעלות באוב את מי שתבקש, היא מסרבת באומרה: "הנה אתה רעה את אשר עשה שאול, אשר הכרית את האובות ואת הרעה מן הארץ..." (שמ"א כ"ח, ט). בעלת האוב מוצגת כאן בלעג, היא הקוסמת, שמקצועה קרוב למקצוע ה"ידעוני", משתמשת בלשון "ידע" ומייחסת לאורח הזר ידיעה על פעולות המלך להשמדת הקוסמים, כאשר היא עצמה מגלה חוסר ידיעה מדהים, בכך שלא הבחינה כבר בשלב הראשון, שהאיש מולה אינו אלא המלך שאול. רק בשלב מאוחר יותר מצליחה האשה לגלות את זהותו של האורח-המלך. לאחר מכן, כאשר דמותו של הנביא עולה מן השאול, שוב אין בעלת האוב מצליחה לזהות את הדמות שהעלתה, והיא רק מוסרת פרטים על מראהו והופעתו. דווקא שאול הוא זה שמצליח לזהות את הדמות: "וַיֵּדַע שאול כי שמואל הוא..." (יד). בעלת האוב, שמקצועה נכרך במקצוע הידעוני, מתוארת באירוניה תוך שימוש במשחק המלים בלשון "ידע", כי היא חסרת ידיעה לחלוטין.

*

משחקי מלים מסוגים שונים נקשרים גם לשמות מקומות בספר שמואל. המקרא מרבה ליצור מדרשי שם הנקשרים לשם המקום בית לחם.¹⁹ תיבת "לחם" שבשם זה ניתן לדורשה כלשון "לחם", גם במשמעות מזון וגם כלשון "מלחמה". שני מדרשים אלה לשם המקום, משתלבים בסיפור הופעתו של דוד כמנגן בחצר שאול (שמ"א ט"ז, יח-כ).²⁰ גם בסיפור דוד וגלית משחק המחבר בשם בית לחם ודורשו, פעם אחת כלשון "מלחמה" (י"ז, יב-יג) ופעם אחת כלשון "לחם" (טו-יז). כלשון "לחם" נדרש השם בתיאור הסעודה בבית שאול (כ', כז-כח) וכלשון "מלחמה" — בתיאור של הריגת גלית (שמ"ב כ"א, יט).

18. על התואר "רע המלך" ומשמעו ראה: A. van Selms, "The Origin of the Title 'The King's Friend'", *JNES* 16 (1957), pp. 118-23; R. de Vaux, *Ancient Israel: Its Life and Institutions*, vol. 1 (New York 1961), pp. 122-3; T.N.F. Mettinger, *Solomonic State Officials*, CBOTS 5 (Lund 1971), pp. 63-9.

19. ראה: Garsiel, *Biblical Names*, pp. 189; 232-3; 246-7; 250-3.

20. ראה: J.P. Fokkelman, *Narrative Art and Poetry in the Books of Samuel*, vol. II, *The Crossing Fates* (Van Gorcum: Assen/Masstricht, The Netherlands, 1986) p. 138.

דרשת שם כפולה כלולה בקינת דוד על שאול ויהונתן. דוד מקלל את מקום המערכה, בו נפלו המלך וכן המלך: "הָרִי בְּגִלְבֵּעַ אֶל טַל וְאֶל מָטָר עֲלֵיכֶם וְשָׂדֵי תְרוּמָת; כִּי שֵׁם נִגְעַל מִגֵּן גְּבוּרִים, מִגֵּן שְׂאוּל בְּלִי מְשִׁיחַ בְּשֶׁמֶן" (שמ"ב א, כא). בתחילתה של הצלע השירית מצביע המקונן במפורש על המקום בו חנו צבאות ישראל ובו נפלו שאול ובניו — הר הגלבוע. מקום החנייה והנפילה חוזר ומוטעם על-ידי ההד הצלילי: "גלבוע" — "נגעל". שלושת העיצורים המשותפים (ג', ל', ע'), היוצרים כאן את האליטראציה, מדגישים את הקשר בין שם המקום ובין מה שאירע בו. לצד דרשת-שם גלויה זו, מצויה בכתוב הנידון גם דרשת-שם סמויה, המרמזת לשם מקום אחר הקשור לפרשה טראגית זו. כידוע, בתחילת המערכה הזאת חנו פלשתים בְּשֶׁנֶם (שמ"א כ"ח, ד). שם מקום זה מצטלצל ונרמז בתחילת הצלע השירית הנדונה, במלים: "שם נגעל", ובסופה במילה: "בשמן". דרשות-השם נעשות כאן, כמו במשחקי מלים אחרים במקרא, תוך שימוש בשיכול אותיות (כיאסמוס קונסוננטי).

לעתים משנה המחבר במקצת את הכתיב או את ההגייה של שם המקום, כמטרה להתאימו יותר לדרשת-השם.²¹ כך למשל, ארון ה', שהוזכר בעגלה על-ידי הפלשתים, הגיע לבית-שמש. העגלה, הארון, הארגו והכלים הונחו על אותה אבן גדולה (שמ"א ו', יד). אולם בהמשך מתואר אובייקט זה באופן שונה: כ"אָבֶל הַגְּדֹלָה אשר הניחו עליה את ארון ה' עד היום הזה בשדה יהושע בית הַשְּׁמִשׁ" (יח). השינוי בכתיב בין "אבן" ל"אבל" הוא אמנם חילוף שכיח של עיצורי למנ"ר במקרא; אולם בכתוב הנידון כאן נכון יהיה לפרש, שקריאת השם "אָבֶל" נעשתה תוך שינוי מכוון בכתיב של השם הקדום, כדי שניתן יהיה לפרש את שם המקום כלשון "אָבֶלֹת", וכדי להתאים את שם המקום לאווירה הקשה שפקדה את העם כתוצאה מהנגף שה' נגף את העם, כפי שהמחבר אמנם מדגיש בהמשך: "...ויתאבלו העם כי היכה ה' בעם מכה גדולה" (יט). שם המקום "אָבֶל הַגְּדֹלָה" מתאים אפוא, ל"אָבֶל" העם ולמכה "הגדולה".

שינוי שמו של מקום לצורך התאמתו לדרשות-שם, מצוי גם בשם המקום חלאם (שמ"ב י', יז). למקום זה אספו ממלכות ארם את חילותיהם כדי להילחם בצבא דוד. המחבר שינה את שם המקום מחלאם ל"חִילָם" כדי להשיג כאן דרשת-שם כפולה בכתוב: "וירא ארם כי ניגף לפני ישראל ויאספו יחד... וַיָּבֹאוּ חִילָם... ויוגד לדוד... וַיָּבֹא חִלָּמָה ויערכו ארם לקראת דוד וַיִּלָּחֲמוּ עִמּוֹ (טו-יז). המחבר מפק מִשֵּׁם המקום חילם משחק מלים: "חילם" + "חלאמה" — "וילחמו". אך מתחכמת יותר היא דרשת-השם המבוססת על שינוי הכתיב "חילם". כאן נדרש שם המקום כלשון "חיל", היינו צבא. דרשת-שם זו יוצרת דו-משמעות בהיגד: "וַיִּאָּסְפוּ וַיָּבֹאוּ חִילָם" - כוונת הכתוב היא שהארמים אספו את חילם ובאו לחלאם להילחם. במדרש שם כפול

21. על תופעות דומות של שינוי שם במקרא, כדי להתאימו לדרשת השם, השווה: Garziel, *Biblical Names*, pp. 125-126; 261.

זה, וכן בדומים לו, נוצרת התאמה וקוהרנטיות בין שם המקום והמשמעויות הגלומות בו, ובין ההתרחשויות שאֵרעו במקום זה.

מדרשי שמות הגלומים בשמות מקומות מסייעים לעתים בגיבוש אורית העלילה. כך למשל, בעת מרד אבשלום, כאשר דוד בורח מירושלים, נאמר: "ויהי דוד בא עד הָרָאשׁ, אשר ישתחנָה שם לאלהים והנה לקראתו חושי הָאָרְצִי קְרוּעַ פְּתָנָתוֹ ואדמה על ראשׁוֹ" (שמ"ב ט"ו, לב). מדרש שם המקום מבליט את אורית האבל שהשתלטה על נאמני דוד.

לעתים דורש המחבר את שתי התיבות המרכיבות שם מקום בצירוף של סמיכות. כך למשל, דורש המחבר את השם רבת עמון, באפיזודה המתארת את כיבושה הסופי של רבת עמון בידי דוד. המחבר מתאר את מעשי הנקם שעשה דוד בתושבי העיר ורכושם. כנגד הרכיב "רבת" שבשם העיר, מוסר המחבר: "ושלל העיר הוציא הָרְבָּה מְאֹד" (שמ"ב י"ב, ל). וכנגד הרכיב "עמון" שבשם העיר, מוסר המחבר: "ואת הָעָם אשר בה הוציא וישם במגרה ובחריצי הברזל ובמגזרות הברזל..." (לא). במשחק מלים זה של "רבת עמון", לעומת התיבות "הרבה" ו"העם", נוצרת התאמה צלילית וסימנטית-מדרשית בין שם העיר וגורלה המר.

*

ספר שמואל משופע גם במשחקי מלים וצימודים, שאינם קשורים בהכרח לשמות אישים או שמות מקומות. אחרי שדוד חטא בצוותו על מיפקד של כל ישראל ויהודה, מציע לו גד הנביא לבחור אחד מבין שלושה עונשים. העונש השלישי מתואר כך: "ואם היות שלושת ימים דָּבָר בארצך?" ומייד, באותו פסוק, דוחק גד בדוד: "עתה דע וראה מה אשיב שולחי דָּבָר" (שמ"ב כ"ד, יג). במשחק המלים "דָּבָר" — "דָּבָר" רומז הנביא, שאכן דוד יבחר בעונש השלישי.

כאשר שמואל נוזף בשאול על שהעלה אותו מן המתים בעזרתה של בעלת האוב, וכאשר שאול מתנצל על שנאלץ לעשות כן כדי לקבל עצה מהנביא, מגיב שמואל באירוניה: "ולמה תשאלני, וה' סר מעליך ויהי עֶרְפָּךָ?" (שמ"א כ"ח, טז). תיבת "עֶרְפָּךָ" בכתוב זה היא במשמעות: שונאך (השווה: תהלים קל"ט, כ; דניאל ד', טז). מייד אחר כך ממשיך הנביא בתיאור הגורל המר הצפוי למלך: "ויעש ה' לו כאשר דָּבָר בְּיָדִי ויקרע ה' את הממלכה מידך ויתנה לְרֵעֶךָ לְדָוִד" (יז). משחק המלים "עֶרְפָּךָ-רֵעֶךָ" מבליט את התמורה הגדולה שבבחירת ה': ה' הפך להיות שונא לשאול והוא עתיד לתת את המלוכה לְרֵעֵוֹ של שאול — לדוד²².

*

הפועל "שלח" משמש מלה מנחה במחזור הסיפורים העוסק בהתנכלויותיו של שאול לדוד. שאול שולח ("וַיִּשְׁלַח שְׁאוּל") את אנשיו לצפות על בית דוד כדי

²² ראה: Garsiel, "Torn Between Prophet and Necromancer", p. 179.

להמיתו בבוקר, אך דוד נמלט בעזרת מיכל דרך החלון (שמ"א י"ט, יא-יב). שאול שולח ("וישלח") שליחים בבוקר להביא את דוד, אך מיכל מוסרת להם כי דוד חולה (יד). שאול שולח ("וישלח") שליחים פעם נוספת להביא את דוד במיטתו, אך השליחים מוצאים במיטה תרפים וכביר עזים (טו-טז). שאול מאשים את מיכל "למה ככה רמיתני ותשלחי את איבי נַיִמְלִיט" (יז). ומיכל משיבה: "הוא אמר אלי שְׁלַחְנִי לְמָה אֶמִיתֶךָ" (יז). לעומת פעולות ההתנכלות של שאול, הבאות לידי ביטוי בפועל "שלח", עומדת פעולתה של מיכל המתבטאת גם היא בפועל "שלח".

שאול שולח ("וישלח") שליחים לקחת את דוד שהצטרף ללהקת הנביאים של שמואל, אך השליחים נכשלים במשימתם (כ). הפועל "שלח" חוזר פעמיים נוספות, כאשר שאול שולח קבוצה שנייה ושלישית (כא). דוד מציע ליהונתן לשלוח אותו ("וְשַׁלַּחְתָּנִי"), כדי שיוכל להיעדר מסעודת המלך (כ', ה). בתכנית הפגישה הסודית של יהונתן ודוד חוזר הפועל "שלח" שלוש פעמים נוספות (כא-כב) ופעם נוספת חוזר הפועל "שלח" בדברי ההסבר של יהונתן לשאול, מדוע לא בא דוד לסעודה אצל שולחן המלך (כט). כאן משחק המחבר בהצמדת המלים "שלחני" "שלחן"²³. לעומת התנכלויותיו של שאול לדוד, המתבטאות בשימוש חוזר בפועל "שלח", עומדים מאמצי מיכל ויהונתן, בני שאול, לחלץ את דוד, ומאמציהם גם הם מתבטאים בשימוש חוזר בפועל "שלח".

*

בקינת דוד על שאול ויהונתן הוא משתמש בפזמון החוזר (refrain): "איך נפלו גיבורים..." (שמ"ב א', יט, כה, כז). בין שתי החזרות האחרונות של פזמון חוזר זה משלב דוד התייחסות מיוחדת ליהונתן: "צר לי עליך אחי יהונתן נעמת לי מאוד נַפְלְאָתָהּ אהבתך לי מאהבת נשים" (כו). משחק המלים, "נפל - נפלאה - נפלו", יוצר ניגוד בין העבר, בו קיימו דוד ויהונתן יחסי ידידות נפלאים ומיוחדים במינם, ובין המציאות הקודרת, בה מתמודד דוד עם הכאב והאבל על נפילת הגיבורים ובתוכם יהונתן.

*

לשון נופל על לשון מצוי בנאומה של אביגיל לפני דוד ובהתיחסותה האירונית לנבל בעלה: "אַל נא ישים אֶדְנִי אֶת לְבוֹ אֵל אִישׁ הַבְּלִיעַל הַזֶּה עַל נָבֶל, כִּי כִשְׁמוֹ כֵּן הוּא נָבֶל שְׁמוֹ וְנָבֶלָה עִמּוֹ" (שמ"א כ"ה, כה). משחק מלים זה אמנם קשור בשמו של

23. ראה: R. Polzin, *Samuel and the Deuteronomist: A Literary Study of the Deuteronomistic History*, Part Two, *I Samuel* (Indiana University Press: Bloomington 1989), pp. 192, 294, n. 14.

נבל, אולם בסיפור זה מצוי שפע של משחקי מלים מסוגים שונים, עליהם עמדנו במקום אחר.²⁴

בסיפור החזרת הארון משדה פלשתים לישראל, משתמש המחבר באלטראציה ולשון נופל על לשון, המבוססים על צלצול עיצורי ע', ל'. הכוהנים והקוסמים הפלשתיים מציעים לעם לתת כבוד לאלהי ישראל וללמוד לקח מהעבר: "ולמה תִּכְבְּדוּ את לבבכם כאשר כִּבְדוּ מצרים ופרעה את לבם הלא כאשר התַעֲלִיל בהם יִשְׁלַחוּם וילכו" (שמ"א ו, ו). ומיד בהמשך באה ההצעה המעשית לפיתרון הבעיה: "ועתה קחו ועשו עֲגֹלָה חדשה אחת ושתי פרות אשר לא עֲלָה עֲלֵיהֶם על ואסרתם את הפרות בעגלה נִהְיֶיבָתְכֶם בנייהם מאחריהם הביתה" (ז). באמצעות הצליל המשותף קושר המחבר בין עונשם הקשה של המצרים בעבר אל הצעת הפיתרון של הקוסמים לבחון את יד ה' בהווה: האם יד ה' היא שגרמה למגפות שפרצו בפלשת? לאחר מכן מתאר המחבר את מסע הפרות עד בית שמש ומספר כי אנשי בית שמש ביקעו את עצי העגלה "ואת הפרות הַעֲלוּ עֲלָה לה'" (יד). באמצעות הדמיון הצלילי של עיצורי ע', ל', נוצר הקשר בין תיאור הפרות הַעֲלוּ, אשר לא עלה עליהן עול, ובין גורלן לַעֲלוֹת לַעֲוָלָה בחגיגת ההודיה על החזרת ארון ה' לישראל.²⁵ מאוחר יותר מבקש דוד להעלות את הארון לירושלים. ושוב משחק המחבר בלשון נופל על לשון: הארון מתואר כמי שנקרא בשם "ה' צִבְאוֹת יֵשֵׁב הַפְּרָבִים עָלָיו" (שמ"ב ו, ב). ומיד בהמשך מסופר: "וַיִּכְבְּדוּ את ארון האלהים אל עגלה חדשה..." (ג).²⁶

*

לעתים משתלבים משחקי מלים בתבנית סיפורית כוללת, המבוססת על מלה מנחה, הקושרת את חלקי הסיפור השונים. הסיפור על יְעִי ובניו בנוי כמידה כנגד מידה, הכורכת את חטאם בעונשם.²⁷ בתוך תבנית זו משתלבים השימושים השונים של השורש "כבד". השימוש הראשון משתלב בתיאור החטא בפי איש האלהים: "למה תבעטו בזבחי ובמנחתי אשר צויתי מֶעוֹן וְתִכְבְּדוּ את בניך ממני להבריאכם מראשית כל מנחת ישראל לעמי" (שמ"א ב, כט). תיבת "ותכבדו" בטקסט זה מושמעת בשתי ההוראות הגלומות בשורש זה: ההוראה הראשונה נסמכת על ראשיתו של הקטע המתארת את זלזולם של בני עלי בקרבנות המקדש. לפי הקשר זה מתפרשת תיבת "ותכבדו" כגינוי לַעֲלוֹת הכוהן, אשר נתן מעמד של כבוד וטובות הנאה לבניו על חשבון הקרבנות במשכן. אולם בחתימת הקטע מנוצלת תיבת "ותכבדו"

24. M. Garsiel, "Wit, Words, and a Woman: 1 Samuel 25", in Y.T. Radday & A. Brenner (eds.), *On Humour and the Comic in the Hebrew Bible* (The Almond Press: Sheffield 1990), pp. 161-168.

25. ראה: Polzin, *Samuel and the Deuteronomist*, p. 67.

26. למשחק מלים דומה השווה דה"א כ"ח, יח.

27. ראה דיון מפורט אצל: Garsiel, *The First Book of Samuel*, pp. 59-62.

בהוראה שונה, כלשון כבוד ורוב משקל. הוראה זו משתמעת מהביטוי שבהמשך הקטע, "לְהַכְרִיזָם", שמשמעו — השמנה וריבוי בשר (למשל, שופטים ג', יז). מבנה זה פונה לאחרונה במחקר "Janus Parallelism"²⁸. המשמעות השנייה כורכת את תיאור חטאה של משפחת כוהנים זו בצורת העונש שבא עליה: "ויפול מעל הכסא... ותשבר מפרקתו נִימָת, כי זקן האיש נִכְבֵּד" (ד', יח). ראוי להדגיש, שגם ההוראה הראשונה של תיבת "כבוד" משמשת כקישור בין תיאור העונש ובין תיאור החטא. שכן, בנבואת איש האלהים מנומק העונש בעיקרון הגמול האלהי: "כי מְכַבְּדִי אֶכְבֵּד וּבִי יִקְלוּ" (ב', ל). ההוראה הראשונה של שורש "כבוד" משתלבת גם בתיאור הפורענות שבאה על בית עלי. כאשר אשת פנחס קוראת בעת מותה שם לבנה: "אִי כְבוֹד לֹאמַר נָלָה כְבוֹד מִיִּשְׂרָאֵל אֶל הַלֵּקֶחַ אַרֹן הָאֱלֹהִים וְאֵל חֲמִיָּה וְאִישָׁהּ; וְתֹאמַר: גִּלְהָ כְבוֹד מִיִּשְׂרָאֵל כִּי נִלְקַח אַרֹן הָאֱלֹהִים" (ד', כא-כב).

לידתו של אִי-כְבוֹד מסיימת את סיפור עונש בית עלי ושביית ארון האלהים והבאתו לפלשת. אולם, כתוצאה מהזילזול שנהגו הפלשתים בארון ה' לקו במגילות קשות ובין התיאורים משתלבת תיבת "כבוד", בהוראה השנייה, כלשון כבדות ורוב משקל: "וְנִתְכַבֵּד יְד ה' אֶל הָאֲשֻׁדִּים..." (ה', ו). וכן בתיאור המגפה בעקרון: "כְּכִדָּה מֵאֵד יְד הָאֱלֹהִים שֵׁם" (יא). כתוצאה מהכבדת יד ה' על הפלשתים, מציעים הכוהנים והקוסמים להחזירו לישראל באומרים: "ונתתם לאלהי ישראל כבוד... ולמה תְּכַבְּדוּ אֶת לִבְכֶּם כֹּאשֶׁר כְּכִדּוֹ מִצְרַיִם וּפְרַעַה אֶת לִבָּם" (ו', ה-ו). בכתוב האחרון משחק המחבר בשתי ההוראות של שורש "כבוד": (א) כלשון מתן כבוד וגדולה, (ב) כלשון הכבדה ועומס.

דוגמה נוספת שבה מנצל המחבר דו-משמעות בתיבה אחת - על דרך janus Parallelism - מצויה במשא ומתן שמנהלים אנשי יבש גלעד עם נחש מלך בני עמון שצר על עירם. זקני יבש גלעד הציעו לנחש לכרות ברית של כניעה: "ויאמרו כל אנשי יבש אל נחש: כָּרַת לָנוּ בְרִית וְנַעֲבֹדְךָ" (י"א, א). משמעות תיבת "כרת" בכתוב זה היא עריכת הסכם ברית. אולם נחש חוזר על דבריהם בסרקזם ומשתמש בתיבת "כרת" בשתי משמעויות: "ויאמר אליהם נחש העמוני: "בזאת אֶכְרֹת לָכֶם בְּנִקְוֹר לָכֶם כֹּל עֵין יִמִּין..." (ב). תיבת "אֶכְרֹת" מתפרשת לפי התייחסותה לדברי הזקנים במשמעות של עריכת הסכם. אולם, מהמשך דברי נחש על נקירת כל עין ימין, נוספת ההוראה צינית שנייה ללשון "כרת" במשמעות של כריתת אבר, כמשמעות מהצעתו לכרות לכל הנכנעים את עין ימין.

רשת משחקי המילים הפרושה על פני ספר שמואל היא אחד המאפיינים שהביאו את ספר שמואל לרמה האמנותית ששבתה את ליבם של קוראים וחוקרים בכל התקופות.

28. ראה לאחרונה דיון נרחב בתופעה אצל: S. Noegel, *Janus Parallelism*.